

Wandschilderingen van M.C. Escher in het ministerie van LNV van Gijsbert Friedhoff, jaren vijftig.

Van bouwend architect is de figuur een beleidsmaker en netwerker geworden

De Rijksbouwmeester voor leken verklaard

Tekst: Jaap Huisman

Aan belastingkantoren, rechtbanken, departementen en andere overheidsgebouwen was lange tijd de hand van de Rijksbouwmeester af te lezen. Maar door privatisering van veel overheidsdiensten is zijn functie sinds 20 jaar veranderd: meer iemand die indirect invloed uitoefent en zich op een breed terrein beweegt, dat zich niet meer alleen beperkt tot gebouwen. Infrastructuur en landschap liggen nu ook op zijn weg. Waar moeten we de Rijksbouwmeester van kennen en waar ligt het belang van zijn functie. Een introductie.

>>
THE TRANSLATION
OF THIS ARTICLE
STARTS AT PAGE 11

Wereldwijd gezien is het fenomeen Rijksbouwmeester uniek. Er mogen zich dan maandelijks zo niet wekelijks buitenlandse delegatieservoegen op het atelier in Den Haag, het heeft voornamelijk niet geleid tot de overname van het model van een rijksadviseur op het gebied van architectuur, kunst en stedenbouw. Australië kent een soortgelijk bureau met maar liefst 200 operationele architecten, maar dat is veel minder breed van opzet en houdt zich niet bezig met kunst of openbare ruimte. De Vlaamse bouwmeester in België is weer gebonden aan het Vlaamse territorium en is bouwmeester; geen Rijksbouwmeester. In Schotland wordt nu gewerkt aan een atelier dat

op dezelfde leest is geschoeid als het Nederlandse.

Tweehonderd jaar lang is Nederland vertrouwd met het begrip Rijksbouwmeester, een deskundige uit het vak die zich aanvankelijk in zijn eentje en tegenwoordig met een team specialisten bemoeit met de gebouwde omgeving in de breedste zin van het woord. Lodewijk Napoleon stelde de figuur in, in 1806. Uit Frankrijk nam hij een aantal hoffunctionarissen mee, onder wie de architect Jean Thomas Thibault. Thibault werd als architect des konings belast met de zorg voor de koninklijke gebouwen. Thibault en zijn opvolgers ontwierpen en bouwden. Fameus zijn de

namen van Rijksbouwmeesters die verbonden zijn aan beroemde gebouwen, zoals de postkantoren van Cornelis Peters rond de eeuwwisseling, of de reconstructie van de ministeries rondom het Binnenhof van Daniel Knuttel tot en met de belastingkantoren van Gijsbert Friedhoff na de Tweede Wereldoorlog. Ze hebben in veel gevallen het aanzien van de stad bepaald. Rechtbanken, politie- en arbeidsbureaus, rijksscholen; het kwam anderhalve eeuw lang allemaal uit dezelfde koker.

Dat is niet meer zo. Onder Jo Vegter (1958-1971) vond er een omslag plaats van bouw naar beleid. Als

laatste ontwerpende Rijksbouwmeester heeft hij onder meer het ministerie van Financiën in Den Haag nagelaten, maar uitbesteding van architectuur ging ook een voorname rol spelen. Particuliere ontwerpers drukten daardoor steeds meer een stempel op de rijksarchitectuur. Sinds een jaar of 25 is deze advies- en stimuleringsstaak zo belangrijk geworden dat het ontwerp heeft overgenomen. Het terrein is bovendien enorm verbreed, zegt Herma de Wijn, al zestien jaar adviseur van de Rijksbouwmeester. Onder Wim Quist groeide halverwege de jaren zeventig het belang van stedenbouw en rolde de discussie over de herinrichting van de Amsterdamse

Boven van links naar rechts: A12, Paleis Soestdijk, kunstproject van Observatorium in de PI Vught. Midden van links naar rechts: schets van het nieuwe Paleis van Justitie (Claus en Kaan) in Amsterdam, T-shirt-project van Hans van der Ban in Zwolse jeugdgevangenis, Dorus Rijkersmuseum op de Willemswerf Den Helder (Erik Knippers), daaronder koepel Arnhem met nieuwbouw (Martin van Dort) en Rijkswaterstaat Middelburg (Paul de Ruiter).

Nieuwmarkt het bureau in. Tegenwoordig heet het bureau atelier en bemoeit het zich ook met infrastructuur en landschap, vanuit de gedachte dat disciplines in het volle Nederland elkaar raken zonet overlappen. Zo was het atelier Rijksbouwmeester al in vroeg stadium betrokken bij het tracé van de Zuiderzeelijn – lang voordat deze definitief in la verdween – waarbij gekeken werd naar de effecten op het landschap in de polders en Noord-Nederland. Hetzelfde is het geval bij het rivierlandschap. Wat voor consequenties hebben dijkverzwaring en het scheppen van reservoirs (overlaten) bij wateroverlast op het landschap? Over deze en andere

nationale problemen buigt de Rijksbouwmeester zich sinds 2005 samen met de Rijksadviseurs voor het Landschap, de Infrastructuur en het Cultureel Erfgoed. Omdat dergelijke ingrepen essentieel en onomkeerbaar zijn in Nederland, zijn workshops en studies onontbeerlijk. Het atelier heeft dan ook de laatste acht jaar steeds meer de functie van laboratorium aangenomen, een denktank waar experts uit het vak zich buigen over een *issue*.

Wat merkt het doorsnee publiek van de Rijksbouwmeester? Omdat hij zich voornamelijk manifesteert op beleidsniveau, is zijn hand niet direct zichtbaar. Direct niet, indirect wel. Dat er kunst hangt in de gevangenissen, als deze een keer per jaar zijn opengesteld zijn voor bezoekers. En dat deze penitentiaire inrichtingen niet volgens een standaardprincipe zijn gebouwd, maar nauwgezet door architecten zijn ontworpen. Nederlanders vinden dat betrekkelijk voor de hand liggend totdat buitenlandse delegaties ons er op wijzen dat dit beleid niet overal de norm is. De Wijn: 'Elders wordt sneller gekozen voor prefab en bestaat de neiging goedkoop te bouwen. Bij ons staan kwaliteit en duurzaamheid hoog in het vaandel.' Het is het verschil tussen confectie en het maatpak.

Kunst is ook in buitenlandse openbare gebouwen geen vanzelfsprekendheid. Toen de Amerikaanse kunstenaar Sam Durant gevraagd werd een tekst op een verbouwd kantoor van het Openbaar Ministerie in Arnhem te ontwerpen, was zijn eerste reactie die van opperste verbazing. Zijn keus viel op protest-slogans van spandoeken uit de jaren zeventig in de grafische stijl uit die tijd. Dat een overheidsinstelling dergelijke 'geëngageerde' kunst toeliet, dat is in zijn vaderland niet vertoond. Er wordt desondanks nogal eens gefronst bij het toepassen van kunst in een inrichting, terwijl het een middel kan zijn om de sfeer in een gespannen omgeving te verzachten. Een in het oog springend kunstproject waar het atelier Rijksbouwmeester zich voor heeft ingezet, was het ontwerpen en bedrukken van T-shirts in de

Zwolse penitentiaire inrichting, waar beroemde kunstenaars met gedetineerden samenwerkten in workshops. Het heeft niet alleen geleid tot een bijzonder project, het heeft ook de aandacht afgeleid van de gedetineerden die door het nieuwe gevangenisregime langer op cel moeten verblijven en daardoor weinig uitdaging krijgen.

Zorgen dat architectuur en stedenbouw op een hoger niveau uitkomt, onderzoeken wat de beste locatie is voor een rechtbank of gevangenis, niet zwichten voor standaard en prefab maar voor bijzonder en duurzaam: dat zijn in grote trekken de doelstellingen van een Rijksbouwmeester en zijn team. Daarnaast staan het stimuleren van goed opdrachtgeverschap, de inzet van ontwerpers en de zorg voor de architectuuronderwijs op de agenda. Elke Rijksbouwmeester drukt een persoonlijk stempel op het beleid in de vier jaar dat hij is aangesteld, maar steeds gaat het erom de gebaande paden te verlaten. De een kiest ervoor jong talent te stimuleren of misschien zelfs jong vrouwelijk talent, de ander boort een internationale markt aan. Verdieping en verbreding wisselen elkaar af.

De voordracht van bepaalde architecten heeft Nederland een naam bezorgd van een 'esthetisch mekka' waar het peil van de (overheids)architectuur hoog is. Dat zo iets ook uitstraalt op particuliere opdrachtgevers, blijkt uit de rijksprijs de Gouden Piramide waarmee initiatieven uit de markt worden onderscheiden. De Rijksbouwmeester heeft een bepaalde stem in de jury voor die prijs. Per jaar wordt een segment uit het vakgebied gehonoreerd, de ene keer architectuur, de andere keer het middenniveau en het jaar daarop het grote schaalniveau.

Sinds de privatisering aan het begin van de jaren tachtig is doorgebroken, is een aantal overheidsgebouwen uit de portefeuille van de Rijksbouwmeester verdwenen. Postkantoren, rijksscholen, arbeidsbureaus, het kadaster, politiebureaus zijn een paar voorbeelden van diensten die 'op afstand van de overheid'

zijn geplaatst en dus ook buiten de invloedssfeer van de Rijksbouwmeester zijn gekomen. Dat neemt niet weg dat men regelmatig toch nog een beroep doet op het atelier voor een 'second opinion'. Zo vroeg de politie Rotterdam onlangs om steun bij de uitbreiding van een kantoor. En zo zijn er ook steeds meer gemeenten die de kennis van de Rijksbouwmeester opvragen voor stedenbouwkundige onderwerpen.

Met een aantal ministeries heeft de Rijksbouwmeester hoegenaamd geen bemoeienis. Binnenlandse Zaken niet, omdat het geen echt bouwdepartement is en het ook weinig gebouwen bezit, terwijl Defensie ten tijde van de Koude Oorlog hechtte aan geheimhouding, en dus 'pottenkijkers' in de vorm van externe architecten ongewenst waren. Bovendien heeft Defensie een eigen gebouwendienst. Maar nu de Koude Oorlog is gedoofd, roept ook Defensie wat vaker dan vroeger de steun van de Rijksbouwmeester in. Dat gebeurde bij de herinrichting van de marinewerf Willemsoord in Den Helder, een schitterend monumentaal ensemble. En elders in Den Helder mocht het bureau Van Herk en De Kleijn een toren voor marine-officieren ontwerpen – zo'n opdracht zou er nooit zijn zonder het architectuurbeleid en de invloed van de Rijksbouwmeester.

Hoewel het ministerie van Verkeer en Waterstaat een eigen bouwdivisie heeft die een staat van dienst heeft opgebouwd, pleegt ook Rijkswaterstaat overleg met het atelier. Rijkswaterstaat blijft weliswaar de opdrachtgever voor de natte- en droge infrastructuur, maar vraagt bij de architectenkeuze bij de projecten in deze sectoren het advies van de Rijksbouwmeester. Het departement maakt ook gebruik van de jaarlijkse Europese aanbestedingsprocedure: er is een *pool* opgezet van architecten waaruit men kan putten voor dienstgebouwen en kunstwerken. In workshops werkten ontwerpteams verder aan de 'stijl' van de HSL Zuid, terwijl de A12 werd onderworpen aan een kritische studie met als doel meer eenheid te brengen in viaducten, op- en afritten, geluidsschermen en taluds.

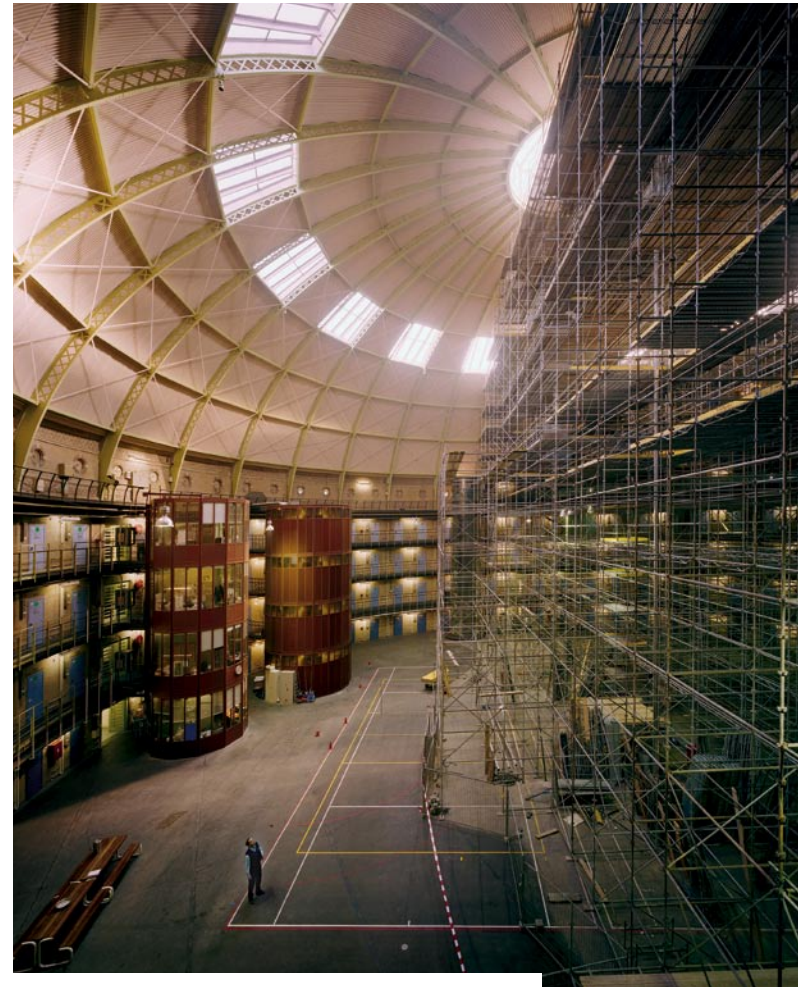
Gevangenis de Schie van Carel Weeber in Rotterdam

Volksgesondheid, Welzijn en Sport ontbrak ook lang als departement waarmee het atelier werkte. Maar dat is aan het veranderen. 'De samenwerking groeit', zegt De Wijn, wat dan specifiek geldt voor de architectuur van ziekenhuizen en zorginstellingen. Hoewel dat geen rijksgebouwen zijn, is er onder invloed van het architectuurbeleid een groeiende aandacht voor de rol van de architectuur bij dit soort gebouwen. Met de toenemende vergrijzing zal dat een belangrijk punt van aandacht worden. De sector heeft tot dusver weinig oog gehad voor inspirerende architectuur, omdat ze zich verlaat op grote bureaus die min of meer het monopolie hebben in dit deel van de markt. Dat moet adequater en gevarieerder kunnen, is de overtuiging bij het atelier.

Niet alleen de toekomst ligt op het bureau van de Rijksbouwmeester, ook het verleden. De belangrijkste monumenten die in eigendom van het Rijk zijn en belangrijk onderdeel van het Nederlands erfgoed uitmaken, behoren tot zijn portefeuille. Ieder plan valt onder verantwoordelijkheid van de Rijksbouwmeester en bij restauratie of verbouwing wordt een (restaurant)architect voorgedragen. Tot de monumenten horen ook de paleizen. Actueel is de discussie over de herbestemming van paleis Soestdijk (in afwachting daarvan wordt het paleis opengesteld), terwijl in het verleden de

restauratie van de Oranjezaal in Huis ten Bosch opzien heeft gebaard omdat daar de luisterrijke zaal met schilderijen en wandschilderingen is gerestaureerd. Maar het zijn niet alleen de paleizen en kastelen die aandacht vragen. Het monumentaal bezit strekt zich uit van gedenkaalden, de rechtbanken van de architecten J.F. en W.C. Metzelaar tot aan de koepelgevangenissen van Arnhem, Haarlem en Breda. Ze zijn de sedert 1980 gerestaureerd en zelfs uitgebreid met nieuwe vleugels, terwijl er lang sprake van was dat ze zouden worden afgedankt omdat ze zich niet meer leenden voor speciale gevangenisregimes. Voor de koepelgevangenissen is een logisch vervolg gekomen, voor andere monumenten wacht een tweede leven. Wat te doen met het nog betrekkelijk jonge hoofdkantoor van het Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in Amersfoort als dat vrijkomt na de fusie met Monumentenzorg? En dezelfde vraag geldt voor het Paleis van Justitie in Amsterdam dat werkeloos zal worden als het Hof verkast naar de IJ-oeveren.

Met de aanstelling van drie Rijksadviseurs voor het Landschap, de Infrastructuur en het Cultureel Erfgoed in 2004 en 2005, heeft het atelier zijn *scope* nog meer verbreed. Er is een intensief contact opgebouwd met de ministeries die over deze onderwerpen gaan. Waarom zou het atelier Rijksbouwmeester

Restauratie van de koepel van de gevangenis in Haarlem

zich daarmee bezighouden? 'Omdat van belang is hoe een weg in het landschap ligt', zegt De Wijn, en omdat landschappelijke inrichting, erfgoed en stedenbouw steeds vaker samengaan. Een goed voorbeeld van die verstrengelingen van nog steeds onoplosbare problemen is het Hembrugterrein in Zaanstad, een voormalig Defensiecomplex. De gebouwen uit het eind van de 19e eeuw en een groot deel van de 20e eeuw hebben een historische waarde – het terrein stond op de nominatie om een nieuwe penitentiaire inrichting te bergen, een plan dat op de lange baan is geschoven omdat woningbouw, gevangenis en herbestemming van monumenten een lastige opgave bleek.

Tien grote projecten, dat was de agenda voor de Rijksbouwmeester rond de eeuwwisseling – en eigenlijk is het sowieso de agenda voor de nieuwe eeuw. Tien projecten op groot schaalniveau die onder meer de infrastructuur (A12), de landinrichting (hergebruik van de zandgronden en Deltametropool)

en het erfgoed (Rijksmuseum en de Nieuwe Hollandse Waterlinie) omvatten. Ze symboliseren niet alleen de agenda voor de toekomst maar ook van vandaag, omdat het ruimtebeslag in Nederland enorm is en er voortdurend een gevecht moet worden geleverd tussen cultuur en natuur, tussen verleden en heden. Zichtbaar mag de hand van de Rijksbouwmeester niet meer zo zijn als een eeuw geleden, invloedrijk is hij zeker wel. Die invloed reikt verder dan de tekentafel alleen.

Report: Jaap Huisman
Translation: Marjolijn Kersten

From practising architect to policy-maker and networker

Tax offices, courts, ministries and other public buildings in the Netherlands have always been traditionally designed by the Chief Government Architect in the past. However, the privatisation of many government agencies over the past 20 years has changed the nature of his duties. These days, the Chief Government Architect is expected to exercise more indirect influence across a wider area – one that is no longer confined to buildings alone. Infrastructure and landscape, for example, are now also part of his brief. So how exactly do we recognise the work of the Chief Government Architect, and what is the essence of his role?

De gerestaureerde Oranjezaal in Huis ten Bosch

Chief Government Architect has a new 'layman's' role

From a global viewpoint, the post of Chief Government Architect is unique to the Netherlands. Despite the fact that delegations from abroad visit his office in The Hague every month – if not every week – the model of a government advisor on architecture, art and urban planning has not yet been adopted in the same form anywhere else. Although Australia has a similar department employing as many as 200 operational architects, its responsibilities are far less wide-ranging and do not include art or public space. The Chief Architect to the Flemish Regional Government is responsible only for the region of Flanders and retains the traditional role of 'master builder' rather than

being an advisor. Scotland, however, is beginning to develop a department based on similar lines to that in the Netherlands.

The Netherlands has had a Chief Government Architect for the past 200 years. A professional selected from among his peers, the Chief Government Architect initially worked alone, but now has a specialist team to provide advice on the built environment in the widest sense. The post was instituted in 1806 by Louis Napoleon, who brought various court officials with him from France, including his architect Jean Thomas Thibault. As the King's architect, Thibault was given responsibility

for the royal palaces. He and his successors also designed and constructed new buildings. The best-known of these government architects are those associated with famous buildings, such as Cornelis Peters, who designed many of the post offices in the Netherlands around the turn of the last century, Daniel Knuttel, who rebuilt the ministries surrounding the Binnenhof, and Gijsbert Friedhoff, who was responsible for the design of many of the country's tax offices after the Second World War. In many cases, these individuals determined the appearance of Dutch cities. Court-houses, police stations, employment exchanges, state schools – for 150 years, all were designed by

the same group of people. That has now changed. During the tenure of Jo Vegter (1958-1971), the role of the Chief Government Architect shifted from responsibility for design to responsibility for policy. As the last traditional master builder, Vegter gave us the offices of the Ministry of Finance in The Hague. Yet from then on, contracting out architectural projects also started to become more important. As a result, commercial architects increasingly began to make their mark on public buildings. Over the past 25 years, the advisory and enabling role of the Chief Government Architect has become so important that it has now superseded his role as a designer. His sphere of influence

has also widened enormously, explains Herma de Wijn, who has been an advisor to the Chief Government Architect for the past 16 years. Urban planning became an increasingly important focus under Wim Quist in the mid-1970s, and the Chief Government Architect had to oversee the debate on the re-development of Amsterdam's Nieuwmarkt. His office, which is now referred to in Dutch as an 'atelier' (workshop or studio), is also responsible for infrastructure and landscape, based on the argument that in a country as densely populated as the Netherlands, different disciplines must interact, even overlap. For example, the office of the Chief Government Architect was involved at an early stage in planning the route of the Zuiderzeelijn – long before the idea was finally shelved – during which it examined the possible effects of the line on the polder landscape and the countryside in the northern Netherlands. The same applies to the country's river landscapes. How will they be affected by dyke reinforcement and the creation of reservoirs (overflows) to combat flooding? The Chief Government Architect has been considering these and other national problems since 2005, together with the National Advisors on Landscape, Infrastructure and Cultural Heritage. Since such interventions are essential and irreversible in the Netherlands, workshops and studies are crucial. Over the past eight years, the office of the Chief Government Architect has therefore increasingly taken on the function of a laboratory - a think tank where experts in the field meet to consider a particular issue.

PRISONS

What do the public see of the work done by the Chief Government Architect? Not much directly, since he is mainly active at policy level. However, they are certainly indirectly affected by it. They will notice, for instance, that art has been installed in the country's prisons, when these institutions are opened up to visitors once every year. They will also see that these penitentiaries are not built according to a standard principle, but are carefully individualised by different architects. The Dutch have always seen this as a fairly obviously thing to do, yet foreign delegations tell us that this policy is not the

norm in other countries. De Wijn: 'Other governments tend to go for low-cost, prefabricated solutions. In this country, however, quality and sustainability are our main priorities.' It's the difference between an 'off-the-peg' and a 'tailor-made' approach. Similarly, in other countries, art is not automatically applied to public buildings. When the American artist Sam Durant was asked to formulate a text for the newly refurbished Public Prosecutions Department building in Arnhem, his initial reaction was one of absolute amazement. He eventually chose a series of slogans from protest banners of the 1970s, depicted in the graphic style of the time. The fact that a public institution should allow its buildings to display such politically-committed art was something that was completely alien to Durant's own country. The application of art work to a public institution still sometimes raises eyebrows even in the Netherlands, yet it can help to soften the atmosphere in a rather tense environment. One striking art project in which the office of the Chief Government Architect was involved was the design and printing of T-shirts in the penitentiary at Zwolle, where well-known artists worked with some of the inmates in workshops. Not only did this generate an unusual project; it also created a welcome diversion for the inmates themselves, who had been obliged to spend more time in their cells as a result of the government's new prison regime and were suffering from a certain lack of inspiration in their daily lives.

PERSONAL MARK

Ensuring that architecture and urban planning are of a higher quality, finding the best location for a court or a prison, refusing to accept standardised, prefabricated solutions and opting instead for the unusual and sustainable: these are the overall objectives of the Chief Government Architect and his team. Other priorities include encouraging sound and responsible commissions, using good designers, and ensuring the high-quality teaching of architecture. Each Chief Government Architect leaves his own personal mark on government building policy during his four-year term in office, and each time this incumbent makes a point of departing from the beaten track. One might want

to focus his attention on encouraging young talent or recruiting more young female architects, while another might try to widen opportunities for Dutch architects on the international market. Wide-ranging approaches thus alternate with more in-depth strategies.

The award of commissions to certain architects has given the Netherlands a reputation as something of an aesthetic Mecca where the quality of (public) architecture is high. The fact that this is also having a knock-on effect on projects in the private sector is shown by the National Golden Pyramid award, which recognises high-quality design in the commercial sector. The Chief Government Architect, who is one of the judges, has a casting vote. Each year, the selection panel honours a different discipline within the profession. One year it may be architectural design, the next it may be medium-sized projects, while the year after the focus may shift to large-scale projects.

Since the start of the government's privatisation process in the early 1980s, a number of public buildings have disappeared from the Chief Government Architect's portfolio. Post offices, state schools, employment exchanges, land registry offices and police stations are just some of the services that have now been placed 'at arm's length' from the government and which have therefore moved beyond the Chief Government Architect's sphere of influence. This does not mean that his office does not regularly receive requests for a second opinion. The Rotterdam police force, for example, recently asked for advice on the extension of their headquarters. An increasing number of municipalities also rely on the Chief Government Architect's knowledge of urban planning issues.

DEFENCE

There are some Ministries in which the Chief Government Architect has absolutely no involvement. One of these is the Ministry of the Interior, which does not really commission building projects and owns very few of its own premises. The Ministry of Defence is another: during the Cold War, it attached great importance to the need for secrecy and was therefore unwilling for 'Peeping Toms' in

the shape of external architects to wander through its buildings. It also has its own buildings department. However, now that the Cold War is over, this Ministry asks the Chief Government Architect for advice more frequently than in the past. One example of a project in which the latter's office has been involved is the re-development of the Willemsoord naval dockyard in Den Helder: a magnificent and monumental complex. In the same city, the Van Herk and De Kleijn architectural firm designed an accommodation tower for naval officers - a commission that would never have come about but for the Chief Government Architect's architectural policy and influence. Although the Ministry of Transport, Public Works and Water Management has its own buildings division which has already built up a considerable service record, the Directorate-General of this Ministry also asks the office of the Chief Government Architect for advice. Although the Directorate-General admittedly remains the commissioning body for offshore and onshore infrastructure, it nevertheless consults the Chief Government Architect when selecting architects for projects in these sectors. The Ministry also applies the annual EU tendering procedure: it has created a pool of architects whom ministries can commission to design service buildings and works of art. Design teams are also getting together in workshops for the further development of the 'style' of the HSL Zuid high-speed rail link. The A12 motorway has also been critically studied to improve the unity of style of its viaducts, slip roads, noise screens and embankments.

The Ministry of Health, Welfare and Sport also used to be a ministry with which the office of the Chief Government Architect had few dealings. Once again, this is now beginning to change. 'Cooperation is increasing,' says De Wijn, especially with regard to the design of hospitals and care institutions. Although these are not strictly public buildings, the government's architecture policy has encouraged greater interest in the architectural quality of these institutions. This will become an important priority as the average age of the population continues to rise. The sector has not benefited from a

great deal of inspiring architecture to date, since it has tended to rely on large architectural firms which more or less have a monopoly in this segment. The Chief Government Architect and his staff feel that such buildings should be designed in a more imaginative and varied way.

MONUMENTS

It is not just the future of the built environment that concerns the Chief Government Architect and his office; the past is also part of this brief. He is also responsible for the most important monuments owned by the State, which form a key part of the country's heritage. Each plan falls under the responsibility of the Chief Government Architect, and in the case of restoration or re-development, an architect or restoration specialist is put forward for the project. These historic monuments include the royal palaces. The government is currently discussing the re-designation of the royal palace of Soestdijk (which is being opened to the public in anticipation of a decision). In the past, when the restoration of such buildings first began, it caused quite a stir. One such contentious project was the restoration of the splendid Oranjezaal chamber in the palace of Huis ten Bosch, which is hung with paintings and murals. However, it is not just palaces and castles that require attention. The Netherlands' historic monuments also cover artefacts as varied as commemorative memorials, the court buildings by the architects J.F. and W.C. Metzelaar and the distinctive domed prison complexes in Arnhem, Haarlem and Breda. Restoration work on the latter began in 1980. They have even been extended to incorporate new wings, although for a long time it was thought that they ought to be demolished, since they were no longer suitable for special prison regimes. A logical continuation was found for the role of these domed prisons, but other monuments are awaiting a new function. What, for instance, are we to do with the head office of the National Archaeological Heritage Service (ROB) in Amersfoort, which was built quite recently, when it is vacated following a merger with the Netherlands Department for Conservation (Monumentenzorg)? The same applies to the Palace of Justice in Amsterdam, which will

become redundant when the Court moves to new premises on the banks of the River IJ.

The appointment of three National Advisors on Landscape, Infrastructure and Cultural Heritage in 2004 and 2005 has further widened the scope of the Chief Government Architect's office. Close contacts have been forged with the Ministries responsible for each of these areas. So why should the office of Chief Government Architect concern itself with these issues? 'Because we need to think about how a road crosses a landscape', explains De Wijn, and because rural development, heritage and urban planning are becoming increasingly interdependent. A good example of the links between as yet irresolvable problems is the Hembrugterrein in Zaanstad, a former Ministry of Defence complex. The buildings, which date from the end of the 19th century and a large part of the 20th century, are of historic value. The site was originally being considered as a possible location for a new penitentiary, but the plan was eventually put on the back burner because it was too difficult to combine housing, a prison and a re-designation of listed buildings.

At the turn of this century, the Chief Government Architect set himself the goal of launching ten major projects – and in fact, this actually is the agenda for the new century. Ten large-scale projects which comprise the infrastructure (the A12 motorway), spatial planning (re-designation of sandy ground and the Delta Metropolis) and our national heritage (the Rijksmuseum and the Nieuwe Hollandse Waterlinie), amongst others. Not only do these projects symbolise the agenda for the future, they also reflect the agenda of today, since the demand for space in the Netherlands is enormous and involves an ongoing battle between culture and nature, past and present. Although the hand of the Chief Government Architect may no longer be as visible as it was a century ago, he is still immensely influential. And that influence extends well beyond the drawing table.

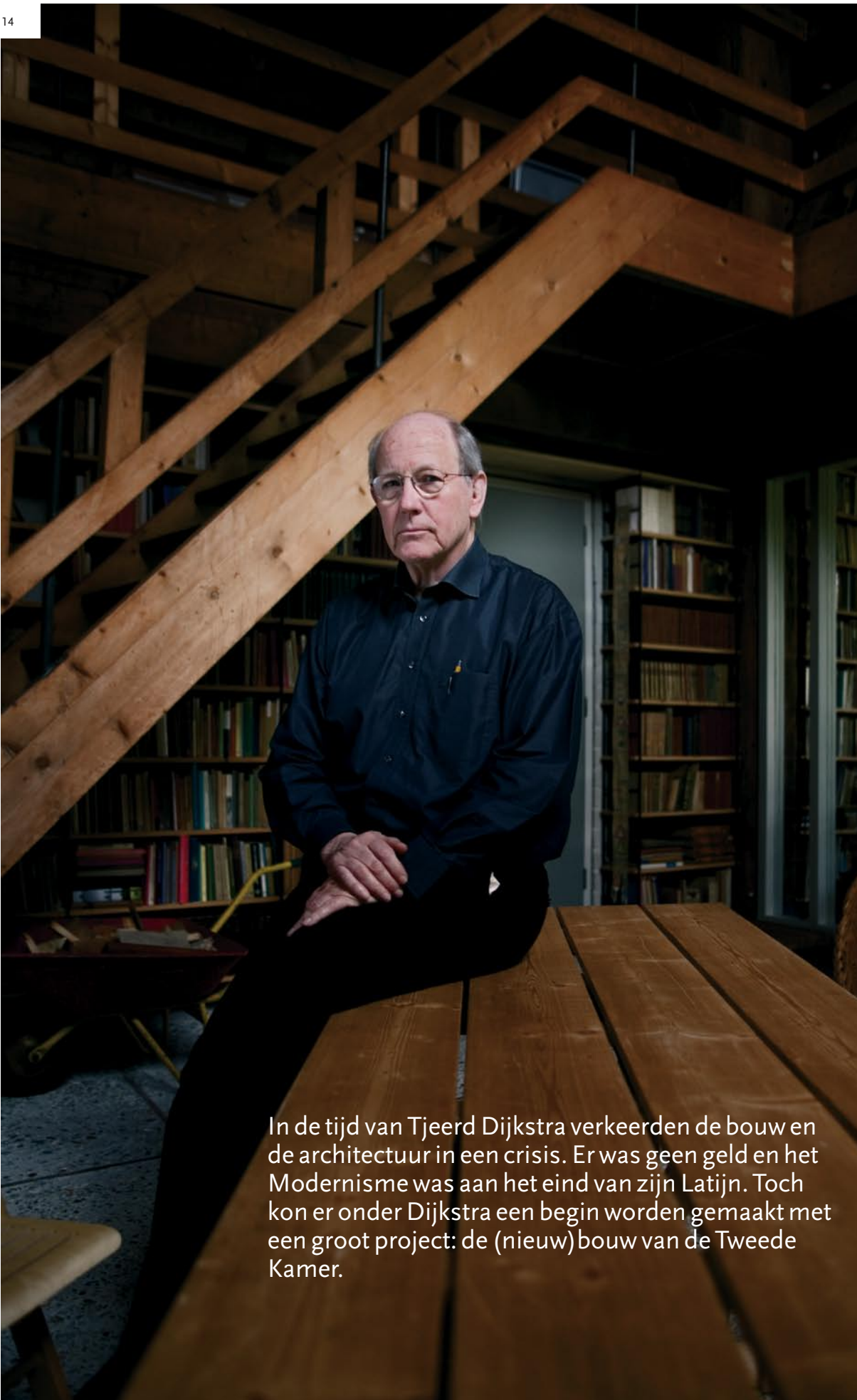
Het Rijksmuseum, een van de Grote Projecten

Het Westerpark, bekroond met de Gouden Piramide

Paleis van Justitie Amsterdam, dat de komende jaren vervangen zal worden door nieuwbouw aan het IJ

In de tijd van Tjeerd Dijkstra verkeerden de bouw en de architectuur in een crisis. Er was geen geld en het Modernisme was aan het eind van zijn Latijn. Toch kon er onder Dijkstra een begin worden gemaakt met een groot project: de (nieuw) bouw van de Tweede Kamer.

INTERVIEW

Tekst: Egbert Koster
Fotografie: Marcel Kentin

Bij het aantreden van Tjeerd Dijkstra als Rijksbouwmeester, in 1979, was de Nederlandse economie net in een zware recessie beland. Veel grote bouwopdrachten had hij dan ook niet te vergeven. Het was bezuiniging troef bij de overheid. Tegelijkertijd kampte de architectuur met een zware legitimiteitscrises. Het Modernisme was niet langer de enige vanzelfsprekende bouwstijl. Gebruikers hoefden geen 'elitaire' architectuur meer maar vroegen om kleinschaligheid, herbergzaamheid, inspraak en 'bouwen voor de buurt'. Aan opdrachtgeverszijde werden steeds meer verantwoordelijkheden van de architect afgesnoept door de opkomst van bouwmanagers.

Dijkstra beschouwde het als de taak van de Rijksgebouwendienst om, tegen alle verdrukking in, op te blijven komen voor de breedheid van het architectenberoep. 'De jaren zeventig waren interessant als maatschappelijke beweging, ook op het gebied van de architectuur, maar hadden wel tot gevolg dat de rol van de architect was verschaald tot het maken van mooie gevelplaatjes. Ik vond en vind nog steeds dat architectuur geen esthetisch sausje is maar vanuit de inhoud hoort te ontstaan. Daarom heb ik er alles aan gedaan om met de Rijksgebouwendienst het goede voorbeeld te geven door architecten de volledige verantwoordelijkheid te geven voor alle aspecten van hun vak, aldus de oud-Rijksbouwmeester.'

Vanuit het idee dat, ook in de architectuur, vrijheid alleen kan gedijen binnen heldere randvoorwaarden ontwikkelde de Rijksgebouwendienst hiertoe met Dijkstra's actieve steun het zogenaamde 'taakstellend budget'. Dijkstra: 'Als je als architect duidelijke financiële kaders meekrijgt is de kans dat je tot optimale

Tjeerd Dijkstra (1979–1986) 'De overheid heeft de plicht om buiten de paden te treden'

oplossingen komt veel groter dan als de opdrachtgever tijdens het ontwerpproces permanent controleert en bijstuurt op details. In de jaren zeventig waren de nieuwbouw van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en van de Bijlmerbajes financieel erg uit de hand gelopen. Toen ik begon als Rijksbouwmeester was het de praktijk dat men eerst een ontwerp ging maken en daarna wel keek wat het zou gaan kosten. Voor mij was dat aanleiding om onderzoek te laten doen naar de kostenstructuur van alle gebouwen die de Rijksgebouwendienst de voorgaande jaren had gerealiseerd. Dat was, tot mijn verbazing, voorheen nog nooit gebeurd. Op basis van dit onderzoek hebben we vervolgens voor verschillende categorieën gebouwen een normenstelsel voor bouw- en installatiekosten opgesteld, de zogenaamde taakstellende budgetten. Bij de introductie daarvan heb ik gezegd: "Als Rijksbouwmeester heb ik geholpen een instrument te ontwikkelen dat kan worden misbruikt om mijn vakbroeders financieel af te knippen. Want als een ambtenaar ergens op het ministerie geld tekort komt maar geen zin heeft in het beleid bij te stellen is er niets makkelijker dan alle taakstellende budgetten met tien procent in te krimpen." Toch was dat het eerste dat gebeurde toen er weer een bezuiniging werd doorgevoerd op het budget van de Rijksgebouwendienst. Zo is al snel misbruik gemaakt van onze open en transparante opstelling. Net zolang tot de bodem was bereikt. Het vervelende is dat mensen die voor kwaliteit staan dan moeten afhaken terwijl degenen die bereid zijn troep te maken gewoon blijven doorgaan. Dat is heel gevaarlijk.'

MAURITSHUIS

De grootste en belangrijkste projecten die onder het bewind van Dijkstra tot

stand kwamen waren de nieuwbouw van de Tweede Kamer, de ministeries van VROM en Sociale Zaken en een serie van zes nieuwe gevangenissen. Daarnaast begeleidde hij de restauratie van het Mauritshuis en het Paleis Noordeinde een was hij betrokken bij een groot aantal betrekkelijke kleine nieuwbouwprojecten als arbeidsbureaus, politiebureaus en een serie grensposten. Deze ontwerp opdrachten vertrouwde Dijkstra toe aan jonge talentvolle maar betrekkelijk onervaren architecten die nog aan het begin van hun carrière stonden. Trots wijst hij erop dat de meeste van deze architecten inmiddels tot de top van de Nederlandse behoren. 'Ik vind dat de overheid de plicht heeft om de cultuur te bevorderen door buiten de veilige paden te treden en nieuwe generaties te stimuleren in hun ontwikkeling.'

Ook bij de omgang met monumenten dient de overheid volgens Dijkstra een voorbeeldfunctie te vervullen. Bij zijn aantreden merkte hij echter al snel dat de Rijksgebouwendienst allesbehalve voorbeeldig omsprong met het merendeel van haar monumentale gebouwen. Dijkstra: 'Op mijn eerste werkdag lag er een boze brief van Monumentenzorg met een foto die ik mij nog goed herinner. Daarop stond een fraai gedecoreerd stucplafond met engeltjes waar een vierkant gat in was gezaagd omdat de gebruiker van het gebouw op die plaats een boekenlief wilde hebben. In die tijd waren de gebruikers heer en meester in hun gebouwen en de Rijksgebouwendienst was niet bij machte om daar adequaat op te reageren. Zo was de rechtbank op de Prinsengracht aan de binnenkant een compleet doolhof geworden door de jarenlange optelling van ingrepen ten behoeve van persoonlijke wensen van rechters en hoge ambtenaren die

geen adequaat tegenspel kregen van de Rijksgebouwendienst. Het kostte enkele miljoenen om de schade, die nota bene door Rijksgebouwendienst zelf was aangericht in opdracht van de gebruikers, bij de laatste restauratie van het gebouw weer ongedaan te maken. Voor de topmonumenten, zoals het Rijksmuseum en de Koninklijke paleizen, was altijd wel aandacht geweest maar over de overige monumenten in rijksbezit was nauwelijks iets bekend. Niet eens om hoeveel monumenten het ging en waar die stonden. Dat was een van de schrijneste tekorten waar ik tegen aan ben gelopen.'

'Ik heb toen binnen het bureau Rijksbouwmeester een aantal kort daarvoor op restauratie afgestudeerde Delftenaren kunnen aanstellen en met hen een kwalitatieve inventarisatie gemaakt van alle vierhonderd monumenten in het bezit van de Rijksgebouwendienst. Per monument werden beschrijvingen gemaakt die konden dienen als handleiding bij verbouwingen ten behoeve van nieuwe bestemmingen. Zo werd ook bevorderd dat monumenten bij het Rijk in gebruik konden blijven zonder dat de kwaliteit ervan werd aangetast. Dat had mede als resultaat dat een aantal monumenten die op de nominatie stonden om afgestoten te worden uiteindelijk toch bij het rijk in gebruik zijn gebleven.'

FURIEUS

In de laatste jaren van Dijkstra's Rijksbouwmeesterschap werd er vanuit het eerste paarse kabinet toenemende politieke druk uitgeoefend om de ontwikkeling van nieuwbouw, inclusief het hele ontwerptraject, uit te besteden aan marktpartijen en deze gebouwen vervolgens te huren of 'leasen'. Dijkstra (1931) wordt nog

steeds furieus als hij hier aan terug moet denken. 'Ik ben op zichzelf niet tegen meer samenwerking van de overheid met private partijen maar wel als men, louter om politieke redenen, overstapt op een ander systeem zonder te weten wat men weggeeft en zonder een goede kwaliteitswaarborg in te bouwen. Dat zie je momenteel overal gebeuren maar dat is levensgevaarlijk voor onze cultuur. Toen er in 1984 zes grote nieuwe gevangenissen nodig waren stuurde Justitie direct commerciële ontwikkelaars naar de Rijksgebouwendienst met de boodschap hen maar in te schakelen omdat zij sneller en goedkoper zouden kunnen werken dan de dienst zelf. Wij hebben toen laten onderzoeken waarom de Bijlmerbajes indertijd zo krankzinnig duur was uitgevallen en hoe het nu beter zou kunnen. Daar zijn toen een aantal gebouwtypen uitgekomen die veel simpeler en goedkoper te beveiligen waren en daarnaast betere werkomstandigheden voor het personeel boden. Vervolgens zijn er op basis daarvan keurig op tijd en binnen budget zes mooie nieuwe gevangenissen gerealiseerd met in opdracht van de Rijksgebouwendienst werkende architecten. Dat was voor mij precies waarom ik bij de Rijksgebouwendienst was gekomen: op professionele en verantwoordelijke wijze omgaan met bouwopgaven.'